

De onoverzichtelijkheid van de beleidsliteratuur

Inleidende opmerkingen

Meermalen is in dit blad aandacht gevraagd voor het probleem dat er voor degene, die zich in de literatuur op 'beleidsgerichte' of 'beleidsrelevante' studies wil oriënteren, nauwelijks criteria ter selectie van de literatuur voorhanden zijn. Beleidsliteratuur: what's in a name? (*Beleid en Maatschappij*, december 1978, blz. 366-368). Er is sprake van een groeiende onoverzichtelijkheid van de beleidsliteratuur. Het wordt steeds moeilijker de literatuur, die van belang zou kunnen zijn, te selecteren. Kon men vroeger nog wel eens op titels afgaan, om uiteenlopende redenen is dat hulpmiddel geen garantie meer. Andere selectiemiddelen zijn daarvoor niet in de plaats gekomen.

Redenen voor de onoverzichtelijkheid

Er zijn verscheidene redenen aan te voeren voor de onoverzichtelijkheid van het literatuuraanbod. Ten eerste: er is nog geen algemene of alomvattende beleidswetenschap. Er is een lage graad van professionalisering binnen de studie van beleid. Weliswaar is in Nederland getracht — en niet zonder succes — een 'paradigma' voor de studie van beleid te ontwikkelen; maar daartegen wordt — evenmin zonder succes — geopponeerd. Niemand in dit land zal beweren dat enig perspectief op beleid zo zeer onomstreden is dat het de basis vormt van een algemene beleidswetenschap.

Ten tweede: in nauwe samenhang met het bovenstaande is er het feit dat alleen al met betrekking tot de afbakening van kernbegrippen (bijvoorbeeld beleid) tal van opvattingen met elkaar botsen. Het zou in dit verband onjuist zijn Hoogerwerfs frequent geciteerde definitie ('het streven naar het bereiken van bepaalde doeleinden met bepaalde middelen en in een bepaalde tijdsvolgorde') als onomstreden te aanvaarden. Al was het maar om geen onoverbrugbare achterstand ten opzichte van de zich snel ontwikkelende 'policy sciences' op te lopen. Daarbinnen wordt immers reeds tien-vijftien jaar van gedachten gewisseld over de begripsvorming en daaraan te relateren theoretische en onderzoekstechnische vraagpunten ten aanzien van beleid. Moet men beleid bijvoorbeeld opvatten als een rationeel gedragspatroon of moet men het gelijk-

stellen met sociaal handelen (zie J. E. Anderson, *Public Policy-Making*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 2nd edition 1979, chapter 1)? Het is bepaald geen academische vraag. De consequenties van de keuze voor één van beide begrippen kunnen verstrekkend zijn. Zij hebben stellig te maken met de waardering, welke men heeft voor rationele versus realistische beleidsmodellen, met de mate, waarin men verwacht met het aandragen van 'objectieve' informatie invloed te kunnen uitoefenen op de maatschappelijke en politieke werkelijkheid en met de mate waarin men gelooft in de oplosbaarheid van maatschappelijke problemen door middel van rationeel, interveniërend handelen.

Ten derde: beleid is een verkoopartikel van de eerste orde geworden. Het tekent deze tijd dat beleid voorop loopt in de rangorde van de woordinflatie, waar enige jaren geleden nog actie, participatie en burgerlijke ongehoorzaamheid zeer hoog plachten te scoren. Beleid is een verkoopartikel geworden zowel in de maatschappelijke en politieke praktijk als in de daarop georiënteerde literatuur.

Ten vierde: de onoverzichtelijkheid van het literatuuraanbod wordt nog eens vergroot door de ontzagwekkende groei van de semi- en quasi-wetenschappelijke literatuur. Daaronder zijn te verstaan rapporten, nota's, documenten, voorstudies, eerste verkenningen, halve en drie-kwart onderzoeken, die heden ten dage gepubliceerd en onder geïnteresseerden verspreid worden. Deze ontwikkeling is op zichzelf heel wel verklaarbaar. Er is de noodzaak voor organisaties en instellingen hun standpunt kenbaar te maken. Zeker in geval van conflict en potentiëel conflict leiden nota's tot contra-nota's. Tevens is er de verantwoording van het eigen handelen tegenover de achterban en de buitenwacht. In de wetenschappelijke sector is er eenzelfde pressie. Men moet laten zien waar men mee bezig is. Soms ook lijkt het in de richting te gaan van het Amerikaanse adagium 'publish or perish' — volgens goed Nederlands gebruik op een moment dat het in Amerika ernstig ter discussie is komen te staan.

Hoe dan ook lijkt het erop dat de drempel van de publicabiliteit zowel in de maatschappelijke en politieke praktijk als in de wetenschappelijke instellingen verlaagd is. Een symptoom is de steeds grover en inaccurater uitvoering van de publicaties: stencils, losbladige uitgaven, een zeer grote concentratie aan zetfouten. Dat heette in de jaren zestig nog

'underground literature'.

Ten vijfde: bij het streven naar een algemene beleidswetenschap past het leggen van verbanden tussen ontwikkelingen in verschillende sectoren van beleid. Het is op zichzelf bevorderlijk voor de overzichtelijkheid van het aanbod dat sectoren van beleid een volstrekt eigen jargon hebben: van 'kwantitatieve en kwalitatieve woningnood' en 'dynamische kostprijshuur' in de volkshuisvestingssector tot 'megadeath' en MBFR in de defensiesector (J. W. G. Floor, *Beschouwingen over de bevordering van de volkshuisvesting*, Leiden: Stenfert Kroese 1971; H. Priemus, *Volkshuisvesting: begrippen, problemen, beleid*, Alphen aan den Rijn: Samsom 1978; *NIVV-reeks*, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij). Maar zodra om beleidspraktische of -theoretische redenen relaties tussen beleidssectoren zouden moeten geformuleerd, bemoeilijkt het sectorjargon een verantwoorde analyse ten zeerste. Men deinst voor vergelijkende studies terug. De kloof tussen de sectoren wordt er alleen maar groter door.

Ten zesde: een soortgelijk probleem doet zich voor, wanneer men naast overheidsbeleid ook het beleid van andere organisaties en instellingen beschouwt. Een dergelijke benadering impliceert dat men zich op het terrein van meerdere disciplines moet bewegen. Evenals beleidssectoren hebben wetenschappelijke disciplines hun eigen jargon. Bovendien lopen de opvattingen van de wetenschappelijke fora van de disciplines over wetenschapstheoretische en methodologische aangelegenheden uiteen. Eén en ander bemoeilijkt alweer een toereikende vergelijkende analyse van beleidsstructuren en -processen in verscheidene maatschappelijke velden — bijvoorbeeld zowel overheid als bedrijfsleven (zie Politiek, bestuur en economie — of economie, bestuur en politiek, *Beleid en Maatschappij*, februari 1976, blz. 55-61).

Gevolgen

De gevolgen van de onoverzichtelijkheid van het literatuuraanbod zijn duidelijk. Het meest sprekend zijn de volgende consequenties. Er is een snel groeiende hoeveelheid literatuur, die 'het beleid' als verkoopartikel presenteert. Dat kan door het gebruik van een 'beleidswetenschappelijk' jargon en door het formuleren van zogeheten 'beleidsaanbevelingen'. Dit type literatuur krijgt al gauw de aandacht

van de specialisten in de desbetreffende beleidssector. Zij prijzen zich gelukkig dat op hun gebied tenminste 'beleidsrelevante' literatuur geproduceerd wordt. In hun nota's, memoranda en rapporten gebruiken zij die literatuur. Zij demonstreren daarmee hoezeer zij wetenschappelijk bij zijn gebleven. Misschien worden zij ook wel tot hun geestdriftige omarming van deze literatuur aangezet door het feit dat het voorwoord of een 'praktijkverhaal' afkomstig is van één van hun superieuren.

Anderzijds is er een type literatuur, waarin nauwelijks gewag wordt gemaakt van 'beleid' en waarin bovendien de daarmee samenhangende reeks van beleidsaanbevelingen en alternatieve constructies ontbreekt of slechts een bescheiden plaats inneemt. Dergelijke literatuur wordt vaak afgedaan als niet 'beleidsrelevant' — en alsof het een scheldwoord zou zijn: theoretisch. De 'beleidsmedewerkers' leggen publicaties van dit soort terzijde. Er wordt weinig of niets mee gedaan. Stafafdelingen onderzoek, waar soms een poging wordt gedaan zulke literatuur te analyseren en door te spelen, worden gehoord. Zij staan 'te ver van de praktijk' af.

Waar het dan om gaat is het vinden van een zeker evenwicht tussen deze twee categorieën van literatuur. Dat wil zeggen: literatuur, die op grond van gedegen theoretisch en eventueel onderzoekstechnisch voorwerk tot beleidsgeoriënteerde analyses leidt. Zo af en toe komt dergelijke literatuur op de markt. Maar het blijft een uitzondering. Eén van de grootste handicaps is dat degenen, die wetenschappelijk in een beleidssector thuis zijn, in dit kleine land vrijwel meteen in adviescolleges te vinden zijn en zich committeren aan het 'huidige' dan wel het 'alternatieve' beleid. Zij schuiven de 'inner circle' van het beleid binnen en verworden tot hofschrijvers of legitimisten van de oppositie. En hebben het vervolgens te druk met hun advies- en politiek-bestuurlijke arbeid om nog met een degelijke wetenschappelijke verhandeling op de literatuurmarkt te komen.

Enige illustraties

Zonder een grondige inhoudsanalyse van de beleidsliteratuur en het gebruik daarvan in een aantal sectoren en maatschappelijke velden zijn harde wetenschappelijk verantwoorde uitspraken over de plaats van voorliggende publicaties niet mogelijk. Ik beperk mij hier tot een globale schets aan de

hand van een aantal uiteenlopende geschriften. Deze schets heeft niet ten doel de publicaties in te delen in de bovengenoemde literatuurcategorieën. Ik zal trachten aan te duiden bij welke van de hierboven besproken typen literatuur zij het nauwst aansluiten.

Men zou van buiten af kunnen denken dat de welzijnssector rijk is aan zeer uiteenlopende opvattingen, conflicterende beschrijvingen van de belangrijkste problemen en wellicht zelfs subculturen met een eigen jargon en terminologie. Maar afgezien van verschillen in het hanteren van de spelling van de Nederlandse taal en van voorspelbare politieke verschillen van mening is de globale indruk, welke de literatuur over welzijnsvraagstukken biedt, één van een gemeenschappelijke probleemsignalering, een gemeenschappelijke kijk op de werkelijkheid en een korte afstand tot, zo niet vergroeiing met het beleid. In termen van de welzijnssector: de literatuur is 'verkokerd'. Het lijkt erop dat de welzijnsliteratuur op dit punt symptomatisch is voor de gemeenschappelijke oriëntatie op die plaats in de maatschappij, waar vele betrokkenen in de welzijnssector de middelen voor hun activiteiten verwerven: de overheid.

De welzijnsliteratuur sluit aan bij het type literatuur, waarin beleid als een modern, actueel en relevant artikel wordt gepropageerd. De wetenschappelijke betekenis van deze literatuur is nogal gering. De signalering van problemen geschiedt zonder dat de criteria ter selectie en beoordeling van de problemen voldoende beredeneerd zijn. Er verschijnen lange rijen publicaties, waarin overheidsfunctionarissen — (ex-)politici en ambtenaren — en van de overheid afhankelijke leden van de vijfde macht zich over de welzijnsproblematiek uitlaten.

Men treft allereerst G. Hendriks, *New trends in social welfare policy in the Netherlands* (Rijswijk: CRM 1978), en W. Meijer, *Welzijnsbeleid: een keuze voor verandering van de maatschappij* (Alphen aan den Rijn: Samsom 1978) aan. Bien étonnés de se trouver ensemble? In beide publicaties zoekt men tevergeefs naar een op wetenschappelijk onderzoek gebaseerde analyse. De sociaal-wetenschappelijke bijdrage aan de oplossing van welzijnsvraagstukken wordt door Hendriks niet, door Meijer — die zich beperkt tot de sociologie — zonder veel begrip voor verantwoorde wetenschapsbeoefening behandeld. Beleidsliteratuur derhalve zonder een we-

tenschappelijke basis. Maar die pretenties hebben beide auteurs ook niet.

De Stichting Bierkaai, werkend met een projectsubsidie van het ministerie van CRM, publiceert het *Werkboek Welzijnsmarketing: een beleidsinstrument* (Deventer: Van Loghum Slaterus 1977). Het voorwoord is van G. Hendriks, de reeds genoemde directeur-generaal voor Maatschappelijke Ontwikkeling van het ministerie. Hoewel hier het jargon van de marketing wordt geïntroduceerd, is het de vraag of een nieuw beleidsinstrument wordt ontwikkeld. Het lijkt erop dat men een rationeler denktrant (in termen van kosten en baten) bij het starten van welzijnsprojecten aanbeveelt. Dat is evenwel niet de welzijnsproblematiek van vandaag de dag. Die betreft toch in eerste instantie het welzijnsbeleid, zoals dat zich door de jaren heen heeft ontwikkeld en geïstitutionaliseerd. R. M. Lapré (red.), *De economie van de welzijnszorg* (Alphen aan den Rijn: Samsom 1976), draagt zonder te vervallen in modieus jargon zeker zoveel bij tot ons inzicht in de kosten en baten van de welzijnszorg. Er staan verscheidene degelijke wetenschappelijke analyses in, die, ook al worden 'marketing' en 'beleid' slechts sporadisch ten tonele gevoerd, 'beleidsrelevant' mogen heten.

Vervolgens zij genoemd H. M. Jolles en J. A. Stalpers, *Welzijnsbeleid en sociale wetenschappen: een kritische doorlichting van de Knelpuntennota Welzijnsbeleid* (Deventer: Van Loghum Slaterus 1978). Deze publicatie presenteert een rationeel aandoende leidraad voor de kritische studie van beleidsnota's en eindigt dan ook welhaast voorspelbaar met de mededeling dat in de welzijnssector vooral onderzoek nodig is naar de bepaling van de doeleinden. Juist met betrekking tot beleidsnota's, die immers kunnen bogen op vele latente functies, lijkt dit een betrekkelijk eenzijdige aanpak (zie themanummer Regeren door nota's, *Beleid en Maatschappij*, maart-april 1976). Interessant binnen het kader van deze literatuurnotitie mag de overweging van Jolles en Stalpers heten om tot hun analyse over te gaan. Het initiatief was afkomstig van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen; die had zich afgevraagd of hij het tot zijn taak zou moeten rekenen beleidsstukken van de centrale overheid met betrekking tot belangrijke maatschappelijke verschijnselen (vaak juist rege-

ringsnota's) te bestuderen. 'Beleidsstukken' als voer voor de 'wetenschapper'.

Temidden van dit beleidsgeweld is R. Koopmans' *Welzijn als probleem: sociologie-welzijn-welzijns-werk* (Alphen aan den Rijn: Samsom 1976) in zekere zin een vreemde eend in de bijt. Dit boek tracht sociologische inzichten omtrent de welzijnsproblematiek en het welzijnswerk te beschrijven. Hoewel sommige stukken zeker het lezen waard zijn, ontbreekt het in dit werk aan een ordenende hand. Daarmee verliest het boek beslissend aan waarde. Dat betekent ook dat een publicatie, die het beleid *niet* in zijn titel en betoog meevoert, daarmee nog niet beleidsrelevant is!

Ook over andere sectoren van de samenleving is er een snel groeiend literatuur aanbod. Sommige sectoren lenen zich stellig voor een toevloed van 'beleidsliteratuur'. De sector van de ruimtelijke ordening koestert zich in een liaison van zijn aloude rationale planningsconcept met 'de beleidswetenschap'. Dat blijkt bijvoorbeeld uit H. van der Cammen, *De binnenkant van de planologie* (Muiderberg: Coutinho 1979). Het opmerkelijke van deze studie is dat enerzijds afstand wordt genomen van het objectieve rationaliteitsbegrip van de orthodoxe planners, maar anderzijds het rationale paradigma uit de beleidswetenschap wordt omhelsd (zie hoofdstukken 2 en 4). Zo wordt een planoloog het slachtoffer van een modieuze buiging naar 'de beleidswetenschap'.

P. Nijkamp en C. Verhage hebben een bundel geredigeerd onder de titel *Regionaal beleid* (Leiden: Stenfert Kroese 1978). 'Doelstellingen' en 'gecoördineerd beleid' zijn veelvuldig gebruikte begrippen. Zij worden gehanteerd zonder enigerlei verwijzing naar beleidswetenschappelijke theorieën waarin zij evenzeer centraal staan. Het schaadt de bijdragen aan de bundel zeker niet. Wel dient gezegd dat in sommige hoofdstukken het niet halen van 'de doelstellingen' en problemen bij de coördinatie van het regionale beleid betrekkelijk modelmatig worden behandeld. Hier zou kennisneming van discussies binnen de beleidswetenschappen zinvol geweest zijn. Men zij gewaarschuwd dat daarmee meer gemoeid is dan studie van het rationale paradigma uit de beleidswetenschappen.

In zekere zin geldt eenzelfde verhaal voor J. Geerling e.a., *Regionale economie in de praktijk* (Groningen: Wolters-Noordhoff 1978). Dit werk maakt

duidelijk dat tal van problemen van regionaal beleid niet zozeer economisch als wel bestuurskundig en sociologisch van aard zijn. De problemen worden vermeld, maar oplossingen kunnen vanuit de discipline van de auteurs toch niet altijd verwacht worden. Ook hier zou een beleidswetenschappelijke aanpak nuttig geweest zijn. Temeer omdat de auteurs zelf reeds laten zien oog te hebben voor de tekortkomingen van het rationele paradigma. Zij beseffen dat beleid geen monopolie is van één rationeel handelende actor. Zij besteden ruimschoots aandacht aan de grenzen, welke de politieke en maatschappelijke werkelijkheid aan regionaal beleid stellen.

Op velerlei gebied komt men literatuur tegen, die, zonder te vervallen in beleids- en beleidswetenschappelijk jargon, door de keuze en behandeling van het onderwerp beleidsrelevant bij uitstek mag heten. Ziedaar het tegenwicht tegen de 'beleidsliteratuur', die ons zo vaak teleurstellingen bezorgt. Het gaat veelal om publicaties, waaraan pretenties en schreeuwerige persconferenties vreemd zijn. Zij halen de zaterdageditie van De Volkskrant en NRC Handelsblad nauwelijks. Dat is te betreuren, omdat zij zo ook ontsnappen aan de aandacht van de beleidmakers.

In de richting van dit type literatuur gaat bijvoorbeeld binnen de literatuur over de minderheden in Nederland W. A. Shadid, *Moroccan Workers in the Netherlands* (dissertatie Leiden 1979). Temidden van het publicitair geweld en de 'beleidsaanbevelingen' in het op zich voortreffelijke rapport van de WRR over *Etnische Minderheden* ('s-Gravenhage: Staatsuitgeverij 1979), Sjef Theunis' al te pretentieuze *Ze zien liever mijn handen dan mijn gezicht: buitenlandse arbeiders in ons land* (Baarn: Het Wereldvenster 1979), en in mindere mate L. van den Berg-Eldering's *Marokkaanse gezinnen in Nederland* (Alphen aan den Rijn: Samsom 1978) – dat in elk geval door CRM gesubsidieerd en begeleid werd – krijgt dit boek niet de aandacht die het verdient. Wanneer bestuurders en ambtenaren klagen over het feit dat zij nauwelijks enig inzicht hebben in wat er binnen de etnische minderheden werkelijk omgaat, moeten zij een onderzoek als dit – interviews met 300 Marokkanen (aselect) in hun eigen taal – grondig bestuderen. Het is stellig 'beleidsrelevant'.

U. Rosenthal

Boekbespreking

G. E. van Vliet, *Bedrijvenwerk als vorm van belangenbehartiging*. Samsom, Alphen aan den Rijn 1979, 594 blz.

Dit omvangrijke boek, een onderzoek naar het functioneren van het bedrijvenwerk van de Industriebonden NVV en CNV, vormde voor Van Vliet de toegangspoort tot de doctorsgraad in de sociale wetenschappen. Met ere, want zowel wat inhoud, methodische aanpak en stijl betreft, is deze publicatie een belangwekkende bijdrage aan onze kennis van de arbeidsverhoudingen.

Het bedrijvenwerk definieert Van Vliet als een nieuwe organisatiestructuur van de vakbond, die tot taak heeft de ondernemingswijze belangenbehartiging van de leden te verbeteren en te verbreden. In het bedrijvenwerk krijgt gestalte een bewuste beleidsombuiging van centrale belangenbehartiging, waarop geruime tijd het accent heeft gelegen, naar decentrale belangenbehartiging. Naast deze taakstelling vervult het bedrijvenwerk ook andere functies. Het bedrijvenwerk legt een nieuwe communicatieschakel tussen leiding en leden van de bond en het kan als instrument worden gehanteerd om een proces van bewustmaking onder leden en werknemers op gang te brengen van de noodzaak tot meer ingrijpende maatschappelijke hervormingen. Van Vliet beperkt zijn onderzoek evenwel tot het aspect van de belangenbehartiging, omdat de bonden zelf vooral deze doelstelling naar voren hebben geschoven en omdat ook naar zijn eigen oordeel de betekenis van het bedrijvenwerk primair gezocht moet worden in de pretenie van vernieuwing en verbetering van de belangenbehartiging op ondernemingsniveau. Belangenbehartiging vat Van Vliet op als het streven van een vakbond om de positie van werknemers te verdedigen en te verbeteren. Vier gebieden worden daarbij onderscheiden: de werkgelegenheid, de arbeidsvoorwaarden, de arbeidssituatie en de medezeggenschap. Om de functie van het bedrijvenwerk voor de belangenbehartiging te kunnen onderzoeken, schetst Van Vliet in de eerste plaats een analyse-model, dat een beschrijving biedt van de verschillende fasen in het proces van belangenbehartiging waarin het bedrijvenwerk een bijdrage behoort te leveren. Die fasen zijn achtereenvolgens de probleem-signalering, de interne standpuntbe-

paling, het in overleg of onderhandeling treden met de ondernemingsleiding en de terugkoppeling naar en de evaluatie door de achterban. In de tweede plaats ontwikkelt de auteur een aantal criteria aan de hand waarvan de materiële bijdrage van het bedrijvenwerk aan de belangenbehartiging kan worden vastgesteld. Twee effectiviteitscriteria komen daarbij aan bod, namelijk het door de bedrijvenwerkers zelf beoogde en nagestreefde resultaat en het resultaat, zoals dit door Van Vliet en zijn medewerkers zelf wenselijk wordt geacht. In de derde plaats wordt aangegeven vanuit welke optiek het onderzoek naar het bedrijvenwerk werd opgezet. Gekozen is voor het open systeem model: de benaderingswijze van het bedrijvenwerk is geplaatst binnen de context van een aantal conditionerende omgevingsvelden, waardoor onder meer oog kan worden getoond voor het feit, dat de doelrealisatie van het bedrijvenwerk niet alleen afhankelijk is van interne functioneringsvoorwaarden, maar ook van externe omgevingsinvloeden.

Met de hierboven in het kort weergegeven wetenschappelijke 'uitrusting' heeft Van Vliet zich daarna gezet aan een bestudering van het bedrijvenwerk in een zestal ondernemingen: Hoogovens, het electro-technisch installatiebedrijf Rietschoten en Houwens in Rotterdam, de Rotterdamse Droogdok Maatschappij, de Nederlandse Kabelfabrieken in Delft, de machinefabriek De Vries Robbé te Gorinchem en de liftenfabriek J. de Reus in Krimpen aan de IJssel. De desbetreffende case-studies beslaan samen meer dan 400 bladzijden. De grootste aandacht gaat daarbij uit naar het bedrijvenwerk van de Industriebond N.V.V.; het bedrijvenwerk van de Industriebond C.N.V. komt slechts aan de orde bij Hoogovens, R.D.M. en bij Rietschoten & Houwens.

Het derde deel van Van Vliet's boek bevat de conclusies waartoe het uitgevoerde onderzoek aanleiding geeft, alsmede de aanduiding van enkele perspectieven voor het bedrijvenwerk. Wat de conclusies betreft, lijken vooral de volgende punten van belang. Vrijwel nergens heeft het bedrijvenwerk probleemloos toegang gekregen tot de belangenbehartiging: de introductie eraan riep telkens weerstanden op bij leden van ondernemingsraden en bestuurders. Daardoor kwam in twee bedrijven (R.D.M., de Vries Robbé) het bedrijvenwerk niet of nauwelijks als nieuwe vorm van belangenbehar-

tiging uit de verf. De externe steun die door de bonden werd geboden was in het algemeen onvoldoende. In het bijzonder gaat dit op voor de begeleiding van het bedrijvenwerk en voor de vorming en opleiding van kaderleden door de bond. De participatie van de leden aan het bedrijvenwerk is gering, waardoor een feitelijke machtsbasis grotendeels ontbreekt. In alle onderzochte bedrijven is sprake van verstrengeling van het ondernemingsradenwerk en het bedrijvenwerk. De belangenbehartiging blijkt voornamelijk via de ondernemingsraad te verlopen. Dit betekent dus geen uitholling, maar een bevestiging van dit orgaan, zij het dat de gekozen leden zich onder invloed van het bedrijvenwerk nadrukkelijker opstellen als werknemersvertegenwoordigers. Het bedrijvenwerk van de Industriebond C.N.V. kan als coöperatief-gematigd worden gekenschetst; dat van de Industriebond N.V.V. is meer oppositiekief-radicaal georiënteerd. De perspectieven die Van Vliet voor het bedrijvenwerk aanwezig acht, zijn vooral afhankelijk van de richting waarin het beleid van de vakbonden zich zal ontwikkelen. Als in dit beleid sterker de klemtoon valt op het aspect van de werkzekerheid in concerns en bedrijven, wordt daarmee de instrumentering van het bedrijvenwerk ten behoeve van een goede taakuitoefening van de bonden op dit vlak van meer gewicht. Een decentrale aanpak van de werkgelegenheidsproblematiek zal met andere woorden dwingen tot een grotere steun aan de begeleiding van het bedrijvenwerk, omdat de bestuurders in dat geval grotendeels zijn aangewezen op informatie en ondersteuning door de bedrijvenorganisatie. Van Vliet, die al eerder over de relatie tussen de afzonderlijke ondernemingen en de vakbonden een aantal artikelen publiceerde, heeft met zijn dissertatie niet alleen ons inzicht in het praktisch functioneren van het bedrijvenwerk belangrijk verruimd, doch daarnaast ook op een bewonderenswaardige wijze laten zien hoe men bruikbaar en handzaam wetenschappelijk gereedschap kan ontwikkelen voor het empirisch onderzoek van de arbeidsverhoudingen op micro-niveau. Het door hem geconstrueerde analyse-model met de daarop aansluitende, tot evaluatie in staat stellende, effectiviteitscriteria hebben in hun toepassing op de experimenteervelden van het bedrijvenwerk aangetoond van zeer deugdelijk gehalte te zijn. Latere onderzoekingen kunnen methodologisch hierop

voortbouwen. Van Vliet's meesterschapsproeve mag daarom in meer dan één zin als exemplarisch worden beschouwd; het baant de weg voor verder onderzoek en biedt op het terrein van het bedrijvenwerk het tot dusver meest geslaagde inzicht in wat van dit werk de mogelijkheden en beperktheden zijn.

W. H. J. Reynaerts

(Vervolg van blz. 26)

53. Snel, B., Selectiviteit in de rechtszaal. In: Beslissingsmomenten in het strafrechtelijk systeem. L. G. Moor en E. Leuw, eds., *Ars Aequi, Libri-Utrecht* 1978. blz. 213-221.
54. Tiggers, L. C. M., De organisatie van de vroeghulp. Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum, 1978.
55. Vinke, P. e.a., *Houding ten aanzien van enkele aspecten van belastingheffing*. Rijksuniversiteit Leiden, afdeling rechtssociologie. Stencil 1970.
56. Vinke, P. en I. J. Berghuis-van der Wijk, *Houding van directeurs grote naamloze vennootschappen ten aanzien van enkele aspecten van belastingheffing*. Een rechtssociologische benadering. *Acta Politica*, 1971. Blz. 269-282.
57. Vinke, P., en I. J. Berghuis-van der Wijk, *Rechtsregels in de ervaringswereld van verschillende bevolkingslagen*. Kluwer, Deventer 1975.
58. Werff, C. van der, *Individuele gratieverlening in misdrijfzaken en recidive*. W.O.D.C., 1976.
59. Westerop, M. G. van, *Deponering van algemene voorwaarden en standaardcontracten*. Weekblad voor privaatrecht, notaris-ambt en registratie. Jrg. 102, nummer 5119, 1970, blz. 95-104.